

4. Сохти таркибӣ ва мазмуни таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна

Илми таърих маводи аз ҷиҳати ҳаҷм номаҳдудеро дар бар мегирад. Бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагон вазифаи маълумоти миёна он аст, ки муҳимтарин воқеаҳои таърихӣ тасвиркунандаи шароити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ҷомеаи шаҳравандӣ ва ҳаёти маънавию маданияи онро инъикос намояд, замонаҳо ва кишварҳоро баррасӣ намояд, нуқтаҳои асосии маводи асосии маводи таърихро муайян намояд ва бо ин ба омӯзгор имконият диҳад, ки ба таври ҳавасангез ва шавқовар дарс диҳад.

Чӣ тавре, ки илми педагогика таълим медиҳад, маълумот ин чараён ва натиҷагирии асосҳои донишҳои илмӣ, малакаву маҳорати зехнӣ ва дар асоси онҳо ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ, сифатҳои ахлоқӣ ва дигар хислатҳои шахс, инкишофи нерӯҳо ва қобилияти эҷодӣ мебошад.

Мундариҷаи маълумот дар шакли умумии худ иборат аз маҷмӯи донишҳо, малақаҳо ва маҳорати муҳими иҷтимоӣ, ки ба таври махсус интиҳоб шудаанд ва барои ташаккули шахсият зарур мебошанд.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда шуд, маҳз фарогирии донишҳо ва ташаккули шахсият мақсади ниҳони раванди таърихомӯзӣ ба ҳисоб меравад.

Аслан мазмуни маълумот дар даврони гузашта ба сифати маҷмӯи донишҳо, маҳорату малақаҳои баррасӣ мегардид, ки аз ҷониби хонандагон бояд фаро гирифта мешуд. Дар шароити замонавӣ бошад, барои хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ин амал ниҳоят кам амалӣ мегардад. Ҳоло ҳаёт аз хонанда тақозо менамояд, ки на танҳо маводи китобҳои дарсиро фаро бигирад, балки дар худ муносибати эҷодкунандаро дар қору фаъолиятҳои инкишоф диҳад ва сифатҳои зерин, аз ҷумла, масъулият, иродаи қавӣ, дорои тафаккури интиқодӣ, таҳаммул ва тоқатпазир буданро талаб мекунад.

Ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми фарҳангии ҷаҳонӣ талаб мекунад, ки равияҳои раванди маълумот дар самти байналмилалӣ ба назар гирифта шавад. Аз ин сабаб,

стандартикунонии¹ мундариҷаи маълумот тақозои замон аст. Дар ин санади давлатӣ он нишондодҳое, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шудаанд, дар шакли боз ҳам мушаххастар баён ёфтааст. Стандарти маълумот баёнгари ӯҳдадорихоест, ки давлат дар назди шаҳрванд дар баҳши таълим гузоштааст. Давлат аз шаҳрванди худ талаб мекунад, ки сатҳи маълумотнокиаш бояд меъёри муайяншударо фаро гирад. Давлат бошад дар навбати худ, ба хадамоти соҳаи омӯзиш барои расидан ба ин сатҳ имкониятхоро фароҳам месозад.

Масалан, дар қисмати фанни таърих дар мактаби миёна Стандарти давлатии маълумот қоидаи таърих, соҳт ва мазмуни маълумоти таърихӣ фанни таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ махсус нишон дода шудааст. Чӣ тавре, ки аз он бар меояд: “Таърих инсон, воқеаҳо ва вазъиятро дар мушаххасият, ягонагии иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, идеологӣ, фарҳангӣ ва муносибатҳои дигар меомӯзад”.

Имрӯз стандарти маълумоти умумӣ дар кишвари мо дар шакли барномаҳову талабот ба дараҷаи омодагии хонандагон ва фанҳои таълимии алоҳида мавҷуданд.

Асноди меъёрие, ки мазмуни маълумоти таърихомӯзиро дар мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ ба танзим медарорад инҳо мебошанд: нақшаи таълимӣ, барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ, ки ҳар кадоме аз инҳо аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ карда мешаванд ва онҳо ба талаботи Стандарти давлатӣ мутобиқ мебошанд.

Нақшаи таълимӣ – ҳуҷҷати асосии давлатиест, ки раванди таълимиро дар мактаб ба тартиб медарорад ва номгӯи фанҳои таълимӣ, миқдори ҳафтаинаи соатхоро барои омӯзиши ин фанҳо ва машғулиятҳои интихобӣ дар алоҳидагӣ ва муайян нишон медиҳад. Яъне, мундариҷаи маълумот, масалан, фанни таърихи халқи тоҷик дар нақшаи таълимӣ мутобиқи Стандарти давлатии маълумот чунин инъикос ёфтааст: барои синфҳои VI, VII ва VIII – ҳафтае 2 соат дар тамоми соли таҳсил, дар синфҳои V, IX, X, XI – ҳафтае 1 соат дар тӯли як соли таҳсил.

¹ Стандарт- аз калимаи англисии “standard” гирифта шуда, маънои меъёр, намуд ва андозаро дорад.

Чӣ тавре, ки маълум аст, дар шароити имрӯза таълимгоҳҳои гуногун ба равияю тамоилҳои мактабҳои маълумоти умумӣ, гимназия, литсей, колледж, мактабҳои муаллифӣ хусусӣ ва ғайраҳо мавҷуданд. Ҳамаи таълимгоҳҳо новобаста аз мақом ва номашон бояд ба хонандагон маълумоти пурарзиш ва ҳаҷман яхела диҳанд, ки ба меъёри давлатӣ мувофиқат дошта бошанд.

Мувофиқи талабот таълимгоҳҳо аксар аз рӯи мақсади муайяни барномаҳои таълимӣ барнома мураттаб месозанд, ки мазмуни маълумотро васею амиқ намоянд ҳам, онро ҳаргиз кам ва ё ихтисор намеkunанд.

Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 “Нақшаи тадқиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009” аз оғози соли таҳсили 2004-2005 дар мактабҳо аз рӯи нақшаҳои таълимӣ замонавии нав ба кор шурӯъ намуданд.

Дар омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна низ нақшаи таълимӣ истифода бурда мешавад. Агар онро бодикқат омӯзем (дар шакли чадвал тартиб дода мешавад), сохтори соли таҳсил, давомнокии он, миқдори соатҳои барои чоряк ва дар давоми соли таҳсил ҷудошударо ҳисоб карда баромадан мушкилие надорад.

Нақшаи таълимӣ инчунин дарсҳои ёрирасон, кори беруназсинфӣ, номгӯи имтиҳонҳои аз синф ба синф гузаронӣ ва имтиҳонҳои хатмро мувофиқи равияҳо муайян менамояд. Маъмурияти мактабҳо вазифадоранд, ки иҷрои талаботи пешниҳодкардаи нақшаи таълимиро таъмин намоянд.

Хуччати дигари мундариҷаи маълумот ин **барномаи таълимист**, ки дар он мазмуни фанни омӯзиш дар нақшаи таълимӣ ҷой дода, кушода дода мешавад. Он аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ мегардад. Масалан, барномаи фанни таърих дар ду китобчаи маҳсус нашр гардидааст: таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ. Дар он мақсаду вазифаҳои таълимӣ фан, мазмуни мухтасари фанни таълимӣ ва тарзи ташкили кори таълим, талаботҳо ба дониш, маҳорату малакаи хонандагон шарҳу эзоҳ меёбад. Ҳар барнома бо тавзеҳот оғоз мешавад, ки дар он вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии фан, роҳҳои усулҳои иҷрои барномаро ба омӯзгор нишон медиҳад. Инчунин дар барнома

номгӯи бобҳо, мавзӯ ва мавзӯчаҳои фанни таърих ва микдори соатҳои ҷудошуда барои омӯзиши онҳо оварда шудааст, яъне тақсими соатҳои умумиро ба бобҳою мавзӯҳо барнома муайян мекунад. Дар барнома қайд гардидааст, ки пас аз омӯхтани мавзӯи боб ҷи гуна корҳои амалӣ, дарсҳои такрорӣ гузаронидан лозим аст. Мураттибони барнома дар охири он номгӯи адабиёти лозимӣ ва иловагиро, ки барои донишомӯзии фанни таърих аҳамияти калон дорад, гирд овардаанд.

Барномаҳои замонавӣ аз фанни таърих аз рӯи меъёри синхронизм² сохта шудааст. Дар аснои чунин сохт таърихи як мамлакат ба шакли равиши муттасил, ки аз аввал то ба анҷоми таърихи ин мамлакат вобастагӣ дорад, нақл намешавад. Масалан, мо таърихи Фаронсаро на ба шакли таърих ва рӯйдодҳои пай дар пай аз асри V сар карда, то фарз кардем асри XVIII меомӯзем. Ҳангоми таълими ин боби мавзӯи омӯзгор кӯшиш мекунад, ки воқеаву ҳодисоти ин давраи таърихи ба чанд давра тақсим кунад. Масалан, аввал таърихи Фаронсаро аз асри V сар карда то асри IX, баъдан таърихи дигар давлатҳо дар ҳамин давраи таърихӣ омӯхта мешаванд. Вақте ки омӯзиши ин давраи таърихӣ бо тамоми давлатҳои муайянгардида омӯхта шаванд, пас боз дубора ба таърихи Фаронса бар гардида, онро акнун аз давраи баъди асри IX то асри XI омӯзондан лозим аст, албатта бо назардошти таърихи тамоми давлатҳои Аврупо ва ҷаҳон. Ба ибораи дигар гӯем, мо таърихи як давлатро ба давраҳо тақсим карда, сипас онро пай дар пай меомӯзему дар фосилаи байни ин давра таърихи дигар давлатҳоро мамлакатҳо низ омӯхта мешаванд.

Дар натиҷаи истифодабарии ин усули омӯзиши маводи барномавӣ хонанда на танҳо таърихи як халқ, балки таърихи бисёр халқҳои дигарро низ аз бар карда, роҳҳои тараққиёти ҷамъиятҳои башарро мефаҳмад, алоқии байни халқҳо, муносибати ҳамдигарии онҳо, моҳияти таърихи ҳар як халқ ва ғайраҳо аз бар карда метавонад.

Вазифаи муҳими таърих иборат аз он аст, ки давраҳои муайяни тараққиёти таърихиро ба хонандагон нақл кунад. Агар

2 Синхронизм ин мутобиқати ду ё чандон ҳодиса аз ҷиҳати замон.

мо дар бораи таърихи баъзе давлатҳои асри V –IX сухан ро-
нем, пас хонанда бояд хуб аз бар кунад, ки ин асрҳои барқарор
шудани ҷамъияти феодалӣ буд ва бо роҳи такрор намудани
пайдоиши ҷамъияти феодалӣ дар Фаронса, Англия, Византия ва
дигар мамлакатҳо хонанда бояд хусусиятҳои умумии давлатҳои
мухталифро дар асрҳои номбурда дарк намояд ва ин қисми
таркибии шуури ӯ мешавад.

Усули синхронии ҷобачогузории маводи таълимӣ ба
он оварда мерасонад, ки хонандагони мактаби миёна фанни
таърихро аз давраи қадим то замони ҳозира аз синфи V то син-
фи XI танҳо як маротиба хонда, донишомӯзии онҳо аз ин фан
оиди давраҳои мухталиф ба амал меояд. Масалан, мувофиқи
хусусиятҳои синнусолӣ донишҳои азхудкардаи онҳо дар синфи
X ва XI васеътару мустаҳкамтар аст, яъне таърихи давраи навин
беҳтар азхуд мешавад, назар ба давраҳои қадиму асрҳои миёна, ки
онҳо дар синфҳои V –VI дарс дода мешаванд ва мактаббачагони
синни 12-13 сола ҳоло қудрате надоранд, ки илми таърихро чуқур
омӯзанд, инчунин баъд аз 3-4 соли давраи мактабхонӣ донишу
малакаи андӯхташон фаромӯш мешавад.

Агар мо бо омӯзиши таърихи давлатҳои алоҳида аз давраи
қадим то замони муосир гирифта, баъд ба омӯзиши таърихи
давлати дуҷум ва минбаъд сеҷум қаноат мекардем, ин маънои
онро дошт, ки таърих ба таври монографӣ омӯхта мешуд, пас
дар ин ҳолат дарси таърих ба монанди фанни ҷуғрофия таълим
дода мешуд. Яъне, ҳангоми таълими фанни ҷуғрофия омӯзгор
аввал ба хонандагон танҳо доир ба харитаи Аврупо, баъдан дар
алоҳидагӣ харитаи Осиё, баъдан харитаи Африқо ва ғайраҳоро
нишон медиҳад, вале бузургии нисбии ин қисмҳои олам ва мавқеи
ҳамдигарии онҳоро хонанда намефаҳмад ва танҳо дар сурати
дидани харитаи ҳамаи ин қисмҳои олам дар як рӯи varaқ (дар
шакли харитаи сиёсии ҷаҳон) фаҳмишу дарки хонандагон дучанд
мегардад. Айнан дар ҳамин шакл хонанда таърихи башариятро
нахоҳад донист, агар ӯ танҳо таърихи давлатҳои ҷудогонро
омӯзад. Сохти синхронии таърих алоқаи байни мамлакатҳои
ҷудогонро дар раванди таърихӣ муқаррар намуда, моҳият ва
муносибати ҳамдигарии онҳоро муайян мекунад. Танҳо таърихи

дунёи қадим аз рӯи усули монографӣ омӯхта мешавад. Масалан, таърихи Юнон аз аввал то ба охир омӯхта мешавад ва баъд аз ин айнан ба ҳамин тартиб таърихи Рим омӯзонида мешавад. Сабаби чунин интихоби роҳи омӯзиш дар он аст, ки алоқамандии байни мамлакатҳои ҷудогона дар замони қадим заиф буд ва аломатҳои умумӣ ва махсуси тараққиёти онҳо дар давраи мушаххас кам буд. Бинобар ин таърихи дунёи қадим ба таври монографӣ омӯхта мешавад.

Ҳамин тариқ, усули омӯзиши фанни таърих дар асоси сохти синхронистӣ мушкливи баъзе камбудҳои дорад. Тачрибаи бисёрсолаи таълими фанни таърих шаҳодат аз он медиҳад, ки чунин сохти барномаҳои таълимӣ зарур аст, чунки такрор намудани маводи сипаригардида барои боз ҳам хубтар ва мустаҳкам намудани маводи гузашта мусоидат менамояд. Дар натиҷаи омӯзиши фанни таърих хонанда мафҳумҳо, хусусиятҳои мухталифи давраҳо, баъзе тасаввуроти эҳсосот ҳосил менамояд, ки ин раванд қисми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии мегардад. Инчунин барномаи таълимӣ ҳар сол (аз синфи V то синфи XI) хонандагонро бо маводи нав (пештар омӯхта нашуда) шинос менамояд, ки ин дар навбати худ шавқу ҳаваси онҳоро нисбати фанни таърих зиёд менамояд.

Бо ҳамин, барнома ҳаҷми дониши хонандагонро мушаххас мегардонад, ки онҳо бояд чиро донанд ва кадом корҳои иҷро карда тавонанд. Барнома – дастурамали асосии омӯзгор дар давоми таълими фанни таърих мебошад. Онро лозим аст, ки ҳамаҷониба омӯхта, роҳҳои иҷрои он, самаранокии онро ҷустуҷӯ намуда, самту ҷиҳати умумии илмӣ-маънавӣ, арзишҳои назаррас, ҳодиса ва далелҳои дар раванди таълими фан муайян намояд.

Таълими фанни таърих инчунин ба як қатор дастурҳои методӣ, ки ба арзиши донишҳо, маҳорату малакаи хонандагон дахл дорад, алоқаманд аст. Дар байни адабиёти гуногуни таълимӣ ҷои махсусро **китоби дарсии мактабӣ** ишғол мекунад, ки аз рӯи мундариҷа ва сохтори худ ба барномаҳои таълимӣ мутобикати комил дорад.

Китобҳои дарсӣ аз фанни таърих дар асоси барномаҳои таълимӣ тартиб дода мешаванд ва аз ҷониби Вазорати маориф

барои истифода тавсия мегарданд. Сохтори китоби дарсӣ аз матн ҳамчун ҷузъи асосӣ ва ҷузъҳои ғайриматнӣ (дастгоҳи методӣ) ва ё ёрирасон иборат мебошад. Матнҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: матнҳои тавсифӣ, матнҳои нақлӣ ва матнҳои муқоисавӣ (мавзӯҳои мухталиф ба параграфҳо ҷудо мешаванд).

Ба ҷузъҳои ғайриматнӣ саволу ҷавоб, супоришҳо, порчаҳо аз ҳуччату сарчашмаҳо, асбобҳои аёнӣ, луғат, ҷадвали хронологӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Матни таълимӣ пеш аз ҳама барои шарҳу эзоҳи мундариҷа ва баъд барои маълумот роҷеъ ба он хидмат мекунад. Ба ғайр аз ин, матни таълимӣ бояд ба хонандагон таъсири тарбиявӣ бахшида, онҳоро ба омӯзиши фанни таърих ҷалб намояд.

Китобҳои дарсӣ – фарогири баёни асосҳои илми таърих буда, бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ барои хонандагони мактабҳои миёна таҳия карда мешаваду ҳамзамон фаъолияти мустақили таълими хонандагонро доир ба азхудкунии маводи таълимӣ дар бар мегирад. Бо ибораи дигар, онҳо дастурамали асосии хонанда дар раванди донишомӯзии фанни таърих буда, ба хонандагон баъзе унсурҳои ибтидоии кори илмиро аз таърихшиносӣ ба ӯ меомӯзонанд. Аз ин рӯ, китоби дарсии пурмазмун ва сифатнок ба дараҷаи азхудкунии дониш, хунару малақаҳои амалии хонандагон таъсир расонида, дар ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ низ бояд истифода бурда шаванд.

Ба китоби дарсии таърих чунин талаботҳо пешниҳод карда мешаванд:

- китоби дарсӣ бояд бо барномаи таълимӣ мувофиқат кунад ва ба талаботи Стандарти давлатии маълумот пурра ҷавобгӯ бошад;
- дар китоби дарсӣ асосҳои илми таърих, мафҳумҳо, қоидаҳо, далелҳо, ҳулосаҳо возеҳ ва мушаххас баён ёфта бошад, бо ҳарфҳои бузург (сиёҳ) ҷудо карда шаванд;
- барои такрору кори мустақилона саволу супоришҳо дошта бошад;
- мазмуни китоби дарсӣ бо забони оммафаҳм навишта шавад;
- китоби дарсӣ бо расму нақшаҳо, ҷадвалҳо, харитаҳо ва

- гайраҳо чихозонида шуда бошад;
- барои ташкил намудани кори мустақилона бо порчаҳо аз сарчашмаҳо ҷой додан лозим аст;
- дар охири китоби дарсӣ номгӯи мафҳумҳои таърихӣ (луғат), ҷадвали хронологӣ ва рӯйхати адабиёт бояд бошад;
- китоби дарсӣ зоҳиран зебо, ранга ва ва ҷолиби диққат бошад ва бо қоғазӣ сифатноку муқоваи мустаҳкам ҷоп шавад.

Ҳамин тавр, нақшаи таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ва китоби дарсӣ ба омӯзгор кӯмак менамояд, ки корашро мувофиқи мақсад ташкил намуда, ба нақша дарорад, онро дар мӯҳлати муайян амалӣ гардонад ва қаблан натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ-инкишофдиҳӣ ва тарбиявӣ ҳосил намояд.

Инчунин дар аснои ин ҳуҷҷатҳои муҳими давлатӣ сохти таркибӣ, мундариҷа ва мазмуни маълумотгирии фанни мактабии таърих бараъло намоён мешавад, ки оиди ин масъалаҳои услуби таълими фанни таърих мукамал истода мегузарем.

Аз рӯи нишондодҳои илми педагогика мундариҷаи маълумоти мактабии ҳозиразамон аз рӯи усулҳои зерин ба танзим дароварда мешаванд:

- 1 – усули мутобиқати мундариҷаи маълумот бо сатҳи илми педагогика;
- 2 – усули баҳисобгирии ҷанбаҳои пурмазмун ва мувоҷиҳавии маълумот зимни ташаккул ва тарҳрезии маводи таълимӣ;
- 3 – усули ягонагии сохтори мундариҷаи маълумот дар сатҳҳои мухталифи ташаккул бо баҳисобгирии инкишофи шахсияти хонанда.

Яке аз масъалаҳои муҳими педагогикаи ҳозира - стандартикунонии мундариҷаи маълумот ба шумор меравад. Чӣ тавре, ки дар боло зикр карда шуд, ҳадаф аз стандартикунонӣ қабл аз ҳама бунёди фазои ягонаи педагогӣ мебошад, ки дар натиҷаи он сатҳи ягонаи маълумоти умумии хонандагон дар муассисаҳои мухталифи таълимӣ –тарбиявӣ таъмин карда мешавад.

Аз рӯи нишондодҳои нақшаи таълимии мактабҳои миёнаи

ҳамагонӣ дар ҷумҳурии мо, хонандагон аз синфи V то синфи XI асосҳои илми таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиро бояд аз бар намуда, ҳамчун шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта ҷавобгӯи талаботҳои ҷомеаи кунунии демократӣ шуда, ба ҳаёти мустақил устуворона қадам зананд. Асосҳои илми курси таърихи мактабӣ (таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ) аз давраи қадим ибтидои гирифта, саргузашти ҷомеаи инсониро то замони ҳозира (давра ба давра) дар бар мегирад.

Барномаи таърихи РСС Тоҷикистон қариб 25 сол, яъне аз соли 1964 то соли 1988 дар тамоми муассисаҳои таълимӣ дар фазои шӯравӣ истифода бурда мешуд. Соли 1989 бошад барномаи таълимӣ барои синфҳои V-IX мактаби маълумоти умумӣ аз нав таҳия гардида, ҳуди ҳамон сол омӯзиши ҷанҷол аз рӯи он ҷорӣ гардид. Ин барнома соли солҳои 1992-1995 бинабар сабаби зиёд шудани соатҳои таълимӣ аз нав кор карда баромада шуд. Барномаи нусхаи соли 1995 ҷоп гардида қисман аз рӯи даврандешии нави таърих таҳия карда шуд. Ин барнома соли 2002 такмил ёфт ва соли 2008 аз сари нав ҷоп шуд. Ҳоло Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад гузоштааст, ки то соли хониши 2014-2015 ин барномаро мутобиқи талаботҳои Стандарти давлатии маълумот мутобиқ намуда, онро аз сари нав ҷоп намоянд ва он шояд, ки то мӯҳлати ишорагардида пешкаши омӯзгорони ҷанҷол таърих гардад.

Масалан, мутобиқи **барномаи таърихи халқи тоҷики** ҷопи соли 2008 ҷанҷол номбурда ҳамагӣ дар ҳаҷми 340 соати дарсӣ мурағтаб гардида, барои синфҳои VI, VII ва VIII ҳафтае 2 соат, дар давоми соли таҳсил дар ҳар қадом нимсола 68 соатӣ ва дар синфҳои V, IX, X ва XI ҳафтае 1 соат, дар як соли таҳсил, яъне 34 соатӣ барои ҳар як нимсола рӯз меояд. Дар хотимаи барнома омадааст, ки ҳаҷми донишҳои дар барнома додашударо вобаста ба шакли мактабӣ, мансубияти онҳо ба муассисаву идораҳои гуногун ва ё қам будани теъдоди соатҳои таълимӣ тағйир додан ва ё ихтисор қардан мумкин нест.

Мувофиқи барномаи соли 2008 соҳти таркибӣ (яъне тартиби омӯзиш, ҷо ба ҷо гузориҳои маводи таълимӣ аз рӯи синну соли хонандагон) –и таърихи халқи тоҷик ҷунин аст:

Синфи V– аз давраи қадим то асри III.

Синфи VI– аз асри III то асри VIII.

Синфи VII– аз асри IX то асри XIV.

Синфи VIII– нимаи дуюми асри XIV то нимаи аввали асри XIX.

Синфи IX– нимаи дуюми асри XIX то ибтидои асри XX (соли 1917).

Синфи X– солҳои 1918-1945.

Синфи XI– солҳои 1945 то кунун.

Чӣ тавре, ки мебинем курси таърихи халқи тоҷик ба давраҳои таърихи қадим (синфи V), таърихи асрҳои миёна (синфҳои VI, VII, VIII), таърихи нав (синфи IX) ва таърихи муосир (синфҳои X, XI) тақсим мешавад. Ҳоло ҳар яки ин давраҳои таърихи халқи тоҷикро бо инъикоси хронология ва бо дарназардошти даврабандии гуманитариро тамаддунасос мухтасар шарҳу эзоҳ медиҳем.

Таърихи қадими халқи тоҷик аз замони қадимтарин (тақрибан 500 ҳазор сол муқаддам) оғоз ёфта, дар аввалҳои асри III мелодӣ анҷом ёфт. Ин давраи таърих дар навбати худ ба 3 давраи таърихӣ калон тақсим мешавад:

Давраи 1. Ин давра то ҳазорсолаи III пеш аз мелод давом кардааст. Ин давраи таърихи халқи тоҷикро давраи “то таърихӣ” номидан мумкин аст (замони Пешдодиён).

Давраи 2. Давраи мазкур аз ҳазорсолаи III пеш аз мелод оғоз ёфта, то нимаи аввали асри VI – и пеш аз мелод, яъне то ташаккули давлати Ҳахоманишиён давом кардааст. Онро давраи то таърих, воридшавии аҷдоди форсу тоҷик номидан мумкин аст.

Давраи 3. Ин марҳила аз миёнаҳои асри VI –и пеш аз мелод, ё худ аз ибтидои мавҷудияти давлати Ҳахоманишиён оғоз ёфта, то аввали асри III – и мелодӣ, яъне то давраи ташаккули давлати Сосониён идома ёфта, бо ҳамин таърихи қадимаи таърихи халқи тоҷик ба итмом мерасад.

Таърихи асрҳои миёнаи таърихи халқи тоҷик оғози худро аз асри III – мелодӣ ёфта, то миёнаҳои асри XIX идома ёфта, 2 давраро дар бар мегирад:

Давраи I – аз охири солҳои 40-ум то соли 1895-ро дар бар мегирад. Дар ин давра Россия Осии Марказиро ишғол мекунад.

Давраи II – аз соли 1895 то соли 1917 давом кардааст. Дар ин давра Осӣи Марказӣ, аз чумла, Аморати Бухоро ба Россия тобеъ мегарданд. Дар ин давра дар қаламрави Осӣи Марказӣ баъзе дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ замони сармоядорӣ ба вуҷуд омадааст.

Давраи муосири таърихи халқи тоҷик аз солҳои 1918-1921 то имрӯзро дар бар гирифтааст ва он аз ду давраи таърихӣ иборат мебошад:

Давраи I – аз соли 1921 то соли 1945 давом ёфта, аз 3 марҳила иборат аст:

- а) солҳои 1918-1921- то соли 1924 – ро фаро гирифтааст (солҳои ҷанги шаҳрвандӣ);
- б) аз соли 1924 то соли 1941 давом ёфтааст (давраи сохтмони сотсиализм);
- в) соли 1941 то соли 1945 – ба солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ рост омадааст.

Давраи II – таърихи муосири халқи тоҷик аз 4 марҳила иборат мебошад:

- а) аз соли 1945 то соли 1950 – ро дар бар мегирад (давраи аз нав барқароркунии баъдиҷангӣ);
- б) аз соли 1951 то соли 1970 давом ёфтааст ёфтааст (давраи сохтмони минбаъдаи сотсиализм);
- в) аз соли 1971 то соли 1991- ро дар бар мегирад (давраи ба вуҷуд омадани бӯҳрони ҷамъияти Шӯравӣ, пурзӯршавии ин бӯҳрон ва барҳам хӯрдани ИҶШС);
- г) аз соли 1991 то имрӯз (давраи аз оғози истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон ва мустақамшавии омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ он).

Чунин даврабандии таълими таърихи халқи тоҷик дар мактабҳои миёна бо таклифи доктори илмҳои педагогӣ Т.Н. Зиёев қабул шудааст ва асосан аз санҷиши таҷрибаи педагогии мактабҳои ҷумҳурӣ аллақай гузаштааст, дурустии худро аз назари хронология, мазмуну мундариҷаҳои гуманистӣ ва тамаддунасозии худ исбот кардааст.

Бояд қайд кард, ки **барномаи курси таърихи умумӣ** (барои синфҳои V ва XI) дар ҷумҳурӣ бори аввал соли соли 1994 таҳия

гардида буд, ки дар он кӯшиши тағйир додани даврабандии ин қисмати таърих дида мешавад. Баъди барномаи мазкур солҳои 2001 ва 2002 (барои синфҳои V ва XI) ду маротиба аз сари нав кор карда барномада шуд. Алҳол нусхаҳои барномаи таърихи умумии чопи соли 2002 дар истифода мебошад, ки мувофиқи он китобҳои дарсӣ дастурҳои методӣ таълиф ва чоп шуда истодаанд. То оғози соли хониши 2014-2015 ин барнома низ мутобиқи Стандарти давлатии маълумот аз нав бояд аз чоп барояд.

Мувофиқи барномаи чопи соли 2002 даврабандии нави таърихи умумӣ зоҳиран ба даврабандии марксистӣ (форматсионӣ) монанд аст, ки сохти таркибии он чунин мебошад:

Синфи V – таърихи дунёи қадим (аз давраи қадим то III).

Синфи VI – таърихи асрҳои миёна (аз асри III то асри XV).

Синфи VII – таърихи нав (давраи аввал) - аз нимаи 2-ми асри XV то нимаи асри XIX.

Синфи VIII – таърихи нав (давраи 2-м) - нимаи асри XIX то соли 1918.

Синфи IX – таърихи муосир (давраи аввал) – аз соли 1918 то соли 1939.

Синфи X – таърихи муосир (давраи 2-м) – аз соли 1939 то солҳои 70-уми асри XX.

Синфи XI – таърихи муосир (давраи 3-м) – аз солҳои 70-уми асри XX то кунун.

Ҳамин тавр, асосҳои илми таърихи умумӣ ҳам дар макотиби миёнаи ҳамагонӣ аз давраи қадим то рӯзҳои муосир таълим дода мешавад. Барнома дар ҳаҷми 310 соати дарсӣ мураттаб гардида, барои синфҳои V, VI, VII, VIII, IX - ҳафтае 1 соат, барои синфҳои X, XI – ҳафтае 2 соат муқарра шудааст. Мазмуну мундариҷаи барномаи таърихи умумӣ низ дар асоси ғояҳои даврабандии гуманистӣ тамаддунасос тартиб дода шудааст. Ҳоло ин давраҳои таърихи умумии мактабро мухтасар шаҳр медиҳем:

I. Таърихи дунёи қадим аз замонҳои қадимтарин шурӯъ шуда, то оғози асри III – и мелодиро дар бар мегирад. Ин давраи таърихи ҷаҳон ба 3 марҳила тақсим мешавад:

а) Аз замони қадим (265 млн. сол пеш аз мелод) то ҳазорсолаи IV- III – пеш аз мелодро дар бар мегирад.

Онро дар таърихи инсоният марҳилаи то таърихӣ менаманд. Дар ин замон моликияти умумӣ бар воситаҳои истеҳсолот ҳукумрон буд. Аз ин сабаб, давлат вучуд дошта наметавонист. Олоти меҳнат асосан аз санг сохта шуда буд. Аз ин рӯ ин давраро асри санг низ менаманд;

- б) Ҳазорсолаи IV- III – пеш аз мелодро дар бар мегирад. Ин марҳила дар баъзе минтақаҳои ҷаҳон дертар ба анҷом расидааст (то ҳазорсолаи II – и то мелод). Дар ин замон оҳиста-оҳиста нобаробарии молумулкӣ пайдо мешавад. Моликият бар воситаҳои истеҳсолот асосан дар дасти пешвоёни қабилаҳо ва низомиён буд. Онҳо соҳибони асосии замин ва дигар моликият буданд. Такмилёбии олоти меҳнат сабаби асосии ба вучуд омадани давлатҳои дунёи қадим гардиданд. Ин давра дар таърихи дунёи қадим замони ба таърих ворид шудани инсоният номида мешавад.
- в) Аз фарҷони ҳазорсолаи II пеш аз мелод то оғози асри III- и мелодӣ. Дар ин давра шаклҳои моликият ва соҳибони воситаҳои истеҳсолот меафзоянд. Ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданият мардум инкишоф меёбад. Дар натиҷа нерӯҳои истеҳсолкунанда ба муносибатҳои истеҳсолии асримиёнагӣ ба вучуд омада, пеш мераванд.

II. Таърихи асрҳои миёна аз аввали асри III сар шуда, дар миёнаҳои асри XV ба анҷом мерасад. Ин марҳилаи таърихи умумӣ ба 3 давраи зерин тақсим мешавад:

- а) Аз чоряки аввали асри III–уми мелодӣ (аз ташкилшавии давлати Сосониён) то асри VII. Дар ин давра аввалин давлатҳои асримиёнагии ҷаҳон ба миён омаданд. Дар Шарқ – Сосониён, Чин, Ҳиндустон, оғози ташкилёбии Хилофати Араб, дар Ғарб – Фаронса, Англия ва империяи Византия. Шакли асосии моликият – замин буд, ки соҳиби онро дар Шарқ “заминдор” ва дар Ғарб “феодал” меномиданд. Як қисми замин аз он сардори давлат, қисмати дигари замин – давлатӣ ва қисми сеюм аз он заминдору деҳқонон буд. Низомии сиёсии ҷомеа ба шаклҳои моликият ва рисолати он мувофиқат мекард;

- б) Аз асри VIII то охири асри XIII. Дар марҳилаи дуҷум дар Шарқу Ғарб давлатҳои марказиятнок ташаккул меёбанд. Дар Шарқ - Хилофати Араб, Чин, Сомониён ва империяи Туркони Усмонӣ, аммо мамлакатҳои Ғарб дар ин вақт таназзулу парокандагиро аз сар мегузaronиданд. Дар ин марҳила фарҳанги ҷаҳонӣ музаффариятҳои бузург ба даст даровард;
- в) Аз асри XIV то миёнаҳои асри XV. Дар ин марҳила давлатҳои бузурги асримиёнагӣ қадами бузурге ба пеш гузоштанд. Аммо баъд давлатҳои марказиятёфта барҳам хӯрда, ба ҷойи онҳо давлатҳои нав ба вуҷуд меоянд. Нерӯҳои истехсолкунандаи сармоядорӣ тавлид ёфта, барои гузариш ба давраи нав замина пайдо шуд.

III. Таърихи нав аз миёнаҳои асри XV оғоз ёфта, дар соли 1918 ба охир мерасад. Ин марҳилаи таърихи ҷаҳон ба 2 қисмат тақсим мешавад:

- а) Аз миёнаҳои асри XV то миёнаи асри XIX. Дар навбати худ қисмати аввали давраи таърихи нав низ ба 2 марҳила тақсим мешавад:

1. Аз миёнаҳои асри XV то миёнаҳои асри XVIII ва дар минтақаҳои алоҳида то асри XIX- ро дар бар гирифтааст. Марҳилаи якумро истехсолоти мануфактурӣ номидан мумкин аст. Дар ин марҳила империяҳои мустамликавии муосир низ оғоз меёбанд.

2. Аз миёнаҳои асри XIX то соли 1918 давом ёфтаасту боз аз 2 марҳилаи зерин иборат мебошад:

- а) Нимаи дуҷуми асри XIX-ро дар бар гирифтааст. Дар ин марҳила давраи аввали инқилоби илмию техникӣ ба амал омад. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қадами бузурге ба пеш гузоштаанд. Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон аллакай тақсимшуда ба тайёри шурӯъ намуданд.
- б) Солҳои 1900-1918 – ро дар бар гирифтааст, ки воқеаи муҳимтарини он Ҷанги якуми ҷаҳонӣ мебошад.

IV. Таърихи муосири ҷаҳон аз соли 1918 – давраи анҷоми

баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ оғоз ёфта, то имрӯз давом ёфтааст, он низ аз 2 давра иборат мебошад:

1. Аз соли 1918 то соли 1945. Давраи 1-ум ҳам ба 2 марҳилаи алоҳида тақсим мешавад:

- а) Аз соли 1918 то соли 1939 (то оғози ҷанги дуҷуми ҷаҳон);
- б) Аз соли 1939 то соли 1945 (таърихи Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро дар бар мегирад).

2. Аз соли 1945 то имрӯз он низ ба 2 давра тақсим мешавад:

- а) Аз соли 1945 то соли 1970. Дар ин давра низоми ҷаҳони сотсиалистӣ ба вучуд омад. Дар аввали марҳила “ҷанги сард” сар мезанад. Империяҳои мустамликавӣ ба бӯҳрон дучор мешаванд ва барҳам меҳӯранд.
- б) Аз соли 1970 то имрӯз. Дар ин давра шиддати вазъияти байналхалқӣ паст мешавад. ИҶШС барҳам меҳӯрад. Марҳилаи дуҷуми инқилоби илмӣ-техникӣ ривочу раванқ меёбад.

Ҳамин тавр, хонандагони мактаби миёна аз синфи V то синфи XI асосҳои фанни таърихи умумиро аз давраи қадим то имрӯз омӯхта, оиди раванди таърихи умумиҷаҳонӣ тасаввуроти пурра гирифта метавонанд. Ҳар як давраи таърихи умумӣ хусусиятҳои худро дорад ва воқеаҳои муҳимтарини таърихи мамлакатҳои Шарқ ва давлатҳои хурду калони Аврупои Ғарбӣ, қитъаҳои Амрикову Африқо дар раванди ташаккули ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии хонандагон саҳми калон мегузоранд.

Бояд дар назар дошт, ки мазмуну мундариҷаи махсусан таърихи муосир (таърихи навин), ки ҳамчун марҳилаи ҷамъбастии таърихомӯзии хонандагон ба ҳисоб меравад, дар ташаккули шахсияти хатмкунандагони мактаби миёна ва тафаккури таърихӣ онҳо низ омилҳои ҳалкунанда мебошад. Аз ин сабаб, масъулияти омӯзгорони фанни таърих, ки дар синфҳои X-XI дарс медиҳанд, дучанд зиёд шуда, онҳоро баҳри супориши сиёсӣ-иҷтимоии ҷомеа имрӯз бояд сафарбар кард. Таърих бояд ҷавобгӯи талаботи ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёду дунявӣ бошад ва дар тарбияи шахрвандии насли наврас мусоидат намояд.

Дар хотима бояд қайд кард, ки имрӯз илми таърихи мактабиро зарур афтадааст, ки дар доираи стандарти нави таълим

даврабандии ин фанро аз як тараф ба синфҳо чудо намудани давраҳои таърихи равшану возеҳ муайян созем, то ки боз ду масъалаи муҳими дигар: даврабандӣ ҳамчун талаботи фанни таърихи кунунӣ ва ба синфу гурӯҳҳо чудо намудани давраҳои таърихӣ ҳамчун раванди таълимӣ ҳал гардад.

Чӣ тавре, ки дар боло нишон дода шуд, таълими фанни таърих аз рӯи барномаҳои мавҷуда дар мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ чунин тақсим шудааст, ки таърихи умумӣ ба таърихи халқи тоҷик ва таърихи халқи тоҷик ба таърихи умумӣ ёрӣ расонида наметавонад (чунки давраҳои мухталифи ин ду курси таърих пешу қафо омӯхта мешаванд). Дигар он, ки бояд чунин қолабе сохт, ки мазмуну мундариҷаи маводи таълимӣ омӯзиши фанро осон гардонад. Мутаассифона, чӣ тавре ки баъзе омӯзгорони мактабҳои миёна иброз медоранд, дар барномаҳои ҳозира мавзӯҳои таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна нисбат ба давраи шӯравӣ хеле душворфаҳм буда, дар раванди таърихомӯзии хонандагони синфҳои V-VI мушкилиҳои зиёдро ба миён меоварад. Бояд дар барномаҳои таълимии оянда коре кард, ки раванди таърихомӯзиро беҳтару осонтару ба илм наздиктар гардонаду таълими давраҳои таърихи халқи тоҷику таърихи умумӣ ба ҳамдигар мувофиқат намоянд.

Камбудии дигари барномаҳои имрӯзаи таърихомӯзии мактабӣ он аст, ки мушоҳида карда мешавад, ки хатмкунандагони синфи IX таърихро то аввали асри XX мехонанду халос (чунки дар ҷумҳурӣ маълумоти ҳатмии 9 сола вуҷуд дорад). Яъне, давраи муосири ҳам таърихи халқи тоҷик ва ҳам таърихи умумӣ берун аз маълумотгирии ҳамагонӣ монда, дар ташаккули баъзи шахсияти насли наврас истифода бурда намешавад.

Бо назардошти баъзе камбудии номбаршуда, сохтори мазмуну мундариҷаи барномаҳои мактабии фанни таърих бояд таълими ин фан сифатан, усулан ва даврабандии дохили таълимиаш ҳам такмил дода шавад.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- К. I. Фанҳои гуманитарӣ. – Душанбе, 2003.
2. Нақшаи таълимии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсили 2008-2009. – Душанбе, 2008.
3. Барномаи таърихи халқи тоҷик барои синфҳои V-XI – и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2008.
4. Барнома таърихи умумӣ барои синфҳои V-XI – и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2002.
5. Зиёев Т.Н. Таърихи умумӣ. Таърихи дунёи қадим. Синфи V. – Душанбе, 2005.
6. Зиёев Т.Н., Шарифов Р.Я. Таърихи умумӣ. Таърихи асрҳои миёна. Синфи VI. – Душанбе, 2005.
7. Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик. Синфи IX. – Душанбе, 2001.
8. Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик. Синфи XI. – Душанбе, 2006.
9. Зиёев Т.Н. Назари нав ба даврабандии таърих //Маводҳои конференсияи илмии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои муҳими таърихнигории муосири тоҷик”. – Душанбе, 2005. – С.36-42.
10. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология. – Душанбе, 2007.
11. Ҳақимов Н. Таълими таърих беҳбудиро металабад//Маводҳои конференсияи илмии ҷумҳуриявии “Масъалаҳои муҳими таърихнигории муосири тоҷик”. – Душанбе, 2005. – С.79-84.